

ONA TILI DARSLARIDA LUG‘AT BILAN ISHLASH

Raimqulova Rayhon Karim qizi

ToshDO‘TAUning 3-kurs talabasi

rayhonsirojeva@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada umumta'lim maktablaridagi ona tili darslarida o'rgatilayotgan lug'atlar bilan ishlash bo'yicha ilmiy-metodologik ishlar haqida so'z boradi. Bundan dashqari dars tashkillashtirishda qo'llash uchun bir nechta metodlar tavsiya eriladi.

Kalit so'zlar: lug'atlar, lug'atshunoslik, darslik, toj metodi, qadam baqadam, diktant.

Abstract: This article discusses scientific and methodological work on working with dictionaries taught in native language classes in secondary schools. In addition, several methods are recommended for use in organizing lessons.

Keywords: dictionaries, lexicography, textbook, Taj method, step by step, dictation.

Абстрактный: В статье рассматривается научно-методическая работа по работе со словарями, преподаваемыми на уроках родного языка в общеобразовательных школах. Кроме того, рекомендуется использовать несколько методов при организации уроков.

Ключевые слова: словари, лексикография, учебник, метод Тадж, шаг за шагом, диктант.

Kirish

Ona tili — millatning madaniy merosi, bebaho boyligi va tafakkurining asosiy ko'zgusidir. Har bir insonning nutq madaniyati, fikrlash darajasi va o'zligini anglashi avvalo ona tilini chuqur bilishi bilan chambarchas bog'liq. Shu bois, umumta'lim maktablarida ona tili darslari alohida o'rin egallaydi. Bu darslarda o'quvchilar faqat grammatik bilimlarga emas, balki boy lug'at zahirasini o'zlashtirish orqali to'g'ri va ravon nutq tuzishni o'rganadilar. Ayniqsa, lug'at

bilan ishlash, soʻzlarning maʼnosini anglash, ularni kontekstdan tushunish va toʻgʻri ishlata bilish koʻnikmalarini shakllantirish juda muhim. Ona tili darslarida lugʻat bilan ishlashning asosiy maqsadi — oʻquvchilarning soʻz boyligini oshirish, ularni mustaqil fikrlashga va oʻz fikrini aniq, loʻnda, mazmunli ifoda eta olishga oʻrgatishdir. Har bir oʻquvchi maktab davrida minglab yangi soʻzlar bilan tanishadi. Ammo bu soʻzlarni faol lugʻatga kiritish, yaʼni amalda qoʻllay olish faqatgina tizimli mashqlar, lugʻat bilan doimiy ishlash orqaligina roʻy beradi. Lugʻat bilan ishlash boʻyicha bir qator olimlarimiz izlanishlar qilishda va hali-hanuz davom etmoqda.

“Lugʻat va lugʻatshunoslik”, “Lugʻat turlari va ulardan foydalanish” mavzusi taʼlimida oʻquvchilarimiz inson hayoti lugʻatlarsiz toʻlaqonli boʻlolmasligini bilishlari juda zarur. Oʻrta maktab ona tili taʼlimining konseptual asoslarida uning zaruriy vositasi ikkita ekanligi taʼkidlanadi: darslik va lugʻatlar. Zero, oʻquvchilarning ijodiy tafakkurini va nutqini oʻstirishning zaruriy omillaridan biri – lugʻatlar ustida ishlash. Lugʻatlar oʻquvchilarning ijodiy tafakkuri, mustaqil fikrlash darajasi, ijodiy fikr mahsulini ogʻzaki va yozma shakllarda ravon bayon etishga olib keladigan behad qimmatli va boy soʻz zahirasi vujudga keltiradi. Bugungi kunda rivojlangan mamlakatlarda taʼlimning har bir boʻgʻini uchun (bogʻchadan tortib, universitetgacha) yuzlab lugʻatlarning maxsus turlari yaratilgani, hatto rus maktablari uchun 30 ga yaqin oʻquv lugʻatlari mavjudligini inobatga olsak, bizning maktab partasida oʻtirgan oʻquvchilarimizga ham oʻquv lugʻatlari qanchalik zarurligi ayon boʻladi¹.

Ona tili oʻqitishning asosiy maqsadlaridan biri oʻquvchilarga ona tilidagi soʻzning maʼno va mohiyatini oʻrgatishdan, soʻzni his etishga yoʻllashdan iborat. Bunda soʻz maʼnolarini oʻzlashtirish, uni nutqda toʻgʻri va oʻrinli qoʻllash malakasining hosil qilinishi alohida oʻrin tutadi. Buning uchun ona tili darslarida lugʻat ustida ishlashga alohida eʼtibor beriladi. Lugʻat ustida ishlash ona tili darslaridagi oddiy mashgʻulot emas. Mazkur jarayonda:

¹ D.N. Yuldasheva .-Buxoro: OOO "Sadridin Salim Buxoriy" Durdona nashriyoti, 2021.- 424 b.

—bolalarning aqliy va nutqiy jihatdan rivojlanishi koʻzda tutiladi;
—dasturda belgilangan ilmiy-nazariy hamda metodik vazifalar bajariladi;
—oʻquvchilarning aqliy, axloqiy-maʼnaviy, badiiy-estetik tarbiyasi amalga oshiriladi;

—ularning ona tili zamirida yashiringan sir-u sinoatlar, fayz-u goʻzalliklarni ilgʻab olishiga imkin beradi. Shuning uchun ham lugʻat ustidagi ish oddiy va tasodifiy mashgʻulotlar boʻlib qolmasligi, balki muntazam va qatʼiy rejaga tayanadigan, uzoq va oliy maqsadlarga xizmat qiladigan, uzluksiz Sistema tarzida amalga oshishi kerak². Hozirgi kunda amaldagi darsliklarning asosiy qismida lugʻat bilan ishlash topshiriqlari turlicha berilgan va bu orqali oʻquvchi duch keladigan yangi soʻzlar, maʼnosini tushunmaydigan yoki bu soʻzlarga umuman duch kelmagan soʻzlar haqida koʻproq maʼlumotlarga ega boʻladi.

Soʻz maʼnolari ustidagi ish murakkab va qiyindir. Bolalarda yangi, ayniqsa, maʼnosi xiraroq soʻzlarga alohida va jiddiy eʼtibor qaratish hissini tarbiyalashga erishish osonkechmaydi. Ammo muntazam va barqaror mashqlar sistemasi bu vazifani bajarishni osonlashtiradi. Shunga koʻra, doim ham matn ustida ishlaganda yangi soʻzalarga va soʻzlarning yangi maʼnolarda qoʻllanganiga eʼtiborni tortish, oʻquvchilarning bu sohadagi koʻnikma malakalarining shakllanishi va takomillashishiga imkon beradi. Buning uchun amaliyotda qoʻllanadigan ayrim shakl va usullarni eslatish mumkin:

1. Yangi soʻzning maʼnosini izohli lugʻat vositasida oydinlashtirish.
2. Berilgan soʻzning maʼnodoshlarini topish.
3. Matndagi soʻzning maʼnosiga zid bʻlgan boshqa soʻzlarni keltirish.
4. Soʻz yasashiga oid tahlilni amalga oshirish.
5. Soʻzning kelib chiqishiga oid tahlil bilan shugʻullanish, yaʼni soʻzning etimologiyasini aniqlash.
6. Soʻzning oʻz va koʻchma maʼnolarini, ular orasidagi bogʻlanishlarni aniqlash.

² B.Toʻxliyev, M. Shamsiyeva, T. Ziyodova. Oʻzbek tili oʻqitish metodikasi. Oʻquv qoʻllanma. Oʻzbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamgʻarmasi nashriyoti, T.: 2006. 192 b.

7. Soʻzning maʼnosini izlash va imkon qadar boshqa tillarga tarjima qilish³.

Shu oʻrinda lugʻat bilan ishlashda bir nechta metodlar bilan tanishamiz. B.Toʻxliyev lugʻat diktanti olish orqali oʻquvchilarning bilimlari takomillashishiga misol keltirgan.

Lugʻat diktanti

Uy, toʻy, tosh, chaqmoq, momaqaldiraq, daraxt, majlis, odob, azob, doʻstlik, kitob, ishchi, goʻzal, kichik, shirin, bilimli, oq, oʻq, yoz, chop, kel, oʻyla, ishladi, uxladi, suhbatlashdi, soʻzladi.

Diktant yozib boʻlingach, oʻquvchilar har bir soʻzning lugʻaviy maʼnosini sharhlashlari va uning qaysi soʻz turkumlariga qarashli ekanligini aytishlari lozim boʻladi.

1-topshiriq. Soʻzlarning lugʻaviy maʼnosini sharhlang, qaysi soʻz turkumiga qarashli ekanligini aniqlang.

Namuna: uy-odamlar yashashi uchun moʻljallangan deraza, eshik, tomi bor bino; uy-nima? soʻrogʻiga javob boʻladi, ot soʻz turkumiga kiradi.

2-topshiriq. Mazkur soʻzlar bilan soʻz birikmalarini hosil qiling, gaplar tuzing. Kim? Nima? Qanday? Nima qildi? Nima qiladi? soʻroqlariga javob boʻlgan soʻzlarning tagiga chizing. Ularning qanday soʻz turkumiga qarashli ekanligini aytib bering.

3-topshiriq. Gaplardan ot,sifat, feʼl turkumlariga oid soʻzlarni ajratib guruhlang.

Shu tariqa lugʻat diktanti ogʻzaki sharhlansa, oʻquvchilarda:

— mantiqiy tafakkur doirasi kengayadi va rivojlanadi;

— fikr ifodalash koʻnikmasi shakllanadi va rivojlanadi;

— nutqda soʻz qoʻllash malakasi shakllanadi;

— soʻz turkumlari yuzasidan egallagan bilimlar aniqlanadi, umumlashtiriladi,

³ B.Toʻxliyev, M. Shamsiyeva, T. Ziyodova.Oʻzbek tili oʻqitish metodikasi. Oʻquv qoʻllanma. Oʻzbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamgʻarmasi nashriyoti, T.: 2006. 192 b.

mustahkamlanadi⁴.

"TOJ metodi" o'yini

Bu metodda o'quvchi boshiga mavzuga oid yangi so'zlar yozilgan toj kiydiriladi.

Atamaga qarab o'quvchilar navbatma-navbat izoh bera boshlaydi.

1ta izoh bilan o'quvchi topsa 5 ball, 2ta izoh bilan topsa 4 ball, 3ta izoh bilan topsa 3 ball qo'yiladi. 1ta atamaga 1ta o'quvchi chiqadi.

Bu metod o'quvchini fanga nisbatan qiziqishini oshirib yakkama-yakka harakat qilishga undaydi.

"QADAM BA QADAM" metodi

Bu metod asosan ma'lumotlar almashinuvi bo'lib, 2ta o'quvchi chiqadi.

Sinf xonasining oxiriga eltib qo'yiladi. Har 1ta mavzu doirasida yangi so'z aytgan o'quvchi 1ta qadam tashlayveradi.

Ma'lumot faqat o'tgan mavzuga yoki yangi mavzuga tegishli bo'lishi kerak.

Ma'lumot takrorlansa yoki aytolmasa qadam tashlolmaydi.

Kim birinchi ma'lumot aytib finish chizig'iga yetib borsa, o'sha o'quvchi g'olib hisoblanadi.

Bu metod ham har bir o'quvchini o'zi uchun o'zi harakat qilishga undaydi.

Xulosa qilib aytganda, metodlar judayam ko'p, faqat ulardan o'rinli foydalanib, o'quvchiga mavzuni tushuntirish davomida barcha imkoniyatlar o'rinli foydalanilsa yoki mavzuga oid qiziqarli voqea aytib ham o'quvchini o'z faningizga qiziqtirishingiz mumkin. Shu bilan birga, o'quvchilar o'rganishi kerak bo'lgan lug'atlar yaratilishi zarur. Vaholanki, o'quvchilar uchun zarur lug'atlar yaratilmas ekan, ijodiy tafakkurni rivojlantirish mumkin emas, og'zaki va yozma nutqni o'stirish vositasi bo'lgan joriy darsliklar o'z vazifasini to'la bajara olmaydi. Bu o'rta ta'lim bo'g'ini uchun mavzuviy o'quv lug'atlarini yaratish tamoyillarini ishlab chiqish va tuzishni taqozo qiladi.

⁴ B.To'xliyev, M. Shamsiyeva, T. Ziyodova. O'zbek tili o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, T.: 2006. 192 b.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. D.N. Yuldasheva .-Buxoro: OOO "Sadriddin Salim Buxoriy" Durdona nashriyoti, 2021.- 424 b.
2. B.To'xliyev, M. Shamsiyeva, T. Ziyodova.O'zbek tili o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, T.: 2006. 192 b.
3. O'zbek tilining izohli lug'ati. 1 jild Madvaliyev A. Tahriri ostida-T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006.. 624-6.
4. Rasulov R. Umumiy tilshunoslik- Toshkent. Fan, 2007. – B. 255.